

AYLANMA MABLAG‘LAR VA DEBITORLIK QARZLARNI NAZORAT QILISH VA ULARNI BOSHQARISH YO‘LLARI

Malikova Muhsina Qahramonovna

Jizzax “Sambhram” universiteti

MBA magistranti

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi iqtisodiyotning barcha sohalarida aylanma mablag‘larning amalga oshirilishi, debitorlik va kreditorlik qarzlarni huquqiy asoslarini takomillashtirish va tartibga solish borasida samarali ishlar hamda iqtisodiy vaziyatni yumshatishga qaratilgan to‘lov intizomlari kabi xususiyatlar tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: debitorlik, kreditorlik, operatsion sikl, realizatsiya, inkassatsiya, investitsiya, budjet.

Аннотация: В данной дипломной работе анализируются такие особенности, как внедрение оборотных средств во все сферы экономики, эффективная работа по совершенствованию и регулированию правовой базы дебиторской и кредиторской задолженности, платежной дисциплины, направленные на смягчение экономической ситуации.

Ключевые слова: дебиторская задолженность, кредиторы, операционный цикл, реализация, взыскание, инвестиции, бюджет.

Abstract: In this thesis, features such as the implementation of working capital in all areas of the economy, effective work on improving and regulating the legal basis of receivables and payables, and payment disciplines aimed at easing the economic situation are analyzed.

Key words: receivables, creditors, operating cycle, realization, collection, investment, budget.

KIRISH

Mamlakatimizda mustaqillikning dastlabki kunlaridanoq iqtisodiyotda aylanma mablag‘lar amalga oshirilishi, debitorlik va kreditorlik qarzlarni huquqiy asoslarini takomillashtirish va tartibga solish borasida samarali ishlar amalga oshirib kelinmoqda. Albatta, bunday iqtisodiy siyosatning amalga oshirilishi natijasida mamlakat miqyosida debitorlik va kreditorlik qarzlari darajasini ma‘lum darajada kamaytirishga, iqtisodiy vaziyatni yumshatishga va to‘lov intizomini ancha mustahkamlanishiga erishildi. Biroq, shunday bo‘lishiga qaramasdan, xo‘jalik yurituvchi subyektlar o‘rtasidagi o‘zaro debitorlik va kreditorlik qarzlarning hozirgi darajasini va ayniqsa, ularning to‘lov muddati o‘tgan qismlarining mavjud ekanligini inobatga olgan holda to‘lov intizomining hozirgi ahvolini qoniqarli deyishga etarli asoslar mavjud emasdir.

ASOSIY QISM

Aylanma mablag‘larning mohiyatini aniqlash uchun ko‘plab yondashuvlar mavjud. Ko‘plab olimlar tamonidan turlicha fikrlar, ta‘riflar berilgan. Aylanma

mablag‘lar korxonaga kapitalining harakatlanuvchi qismidir, bu asosiy kapitaldan farqli o‘laroq, tezror va osonlik bilan naqd pulga aylanadi. Aylanma aktivlarni boshqarishning e‘tiborli jihati shundaki, ushbu jarayonda moliyaviy menejer kompaniyalarning ishlab chiqarish, moliyaviy va operatsion sikl xususiyatlari, ular o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqliklarni to‘g‘ri va mukammal mushohada qilishidir. Bozor qonuniyatlaridan kelib chiqqan holda firma va kompaniyalarning aylanma aktivlarning doiraviy aylanishi yoki yuqoridagi turli bosqich sikllari, kompaniyalarning dastlabki xomashyo mahsulotini sotib olgan davrdan to tayyor mahsulotning realizatsiyasidan pul mablag‘larini kelib tushishigacha bo‘lgan barcha oraliq davriy jarayonlarni o‘z ichiga oladi.

Aylanma mablag‘lardan foydalanish samaradorligini uzluksiz nazorat qilishning asosiy jihatlari qisqacha to‘xtalib o‘tamiz:

-pul mablag‘larini sarflashni nazorat qilish (ularning haqiqiy harakatini tahlil qilish, pul oqimi prognozini tuzish, ya‘ni pul tushumlari va pensiya, pul mablag‘larining optimal darajasini hisoblash);

- debitorlik darajasini nazorat qilish (oldingi davrda uning darajasini tahlil qilish), debitorlik qarzdorligiga investitsiya qilinadigan moliyaviy mablag‘larning mumkin miqdorini belgilash, kredit shartlari tizimlarini yaratish, ya‘ni kredit davri, kredit miqdori, kredit qiymati;

xaridorlarni baholash va kredit shartlarini farqlash; debitorlik inkassatsiya qilish operatsiyasi;

debitorlik qarzining zamonaviy shakllarini joriy etish;

qabul qiluvchilar bilan hisob-kitoblar holatini va debitorlik va kreditorlik nisbatlarini nazorat qilish va bir yoki bir nechta yirik xaridorlar tomonidan to‘lanmaslik xavfini kamaytirish uchun iste‘molchilar doirasini kengaytirish.

Qabul qilinadigan qarzlarning sezilarli darajada oshishi tashkilotning moliyaviy barqarorligiga tahdid soladi, chunki qo‘shimcha qimmatbaho moliyalashtirish manbalarini jalb qilish zarurligiga olib keladi) [1]; - kreditorlik qarzlari darajasini nazorat qilish (debitorlik darajasini nazorat qilish kabi); -inventarizatsiya darajasini nazorat qilish (oldingi davrda inventarizatsiya inventarizatsiyasini tahlil qilish, inventarizatsiyani shakllantirish maqsadlarini aniqlash(xom ashyo va materiallar zaxiralari, tayyor mahsulotlar); joriy zaxiralar guruhlarining hajmini optimallashtirish; inventarizatsiyani baholashning buxgalteriya siyosatini tasdiqlash; asosiy vazifalari zaxiralarni to‘ldirish buyurtmalarini o‘z vaqtida joylashtirish va ortiqcha hosil bo‘lgan hajmlarni aylanishga jalb qilish). Shunday qilib, aylanma mablag‘lardan foydalanish samaradorligini tahlil qilish joriy faoliyatning uzluksizligini ta‘minlashga qaratilgan bo‘lib, korxonaning barqaror va yetarlicha to‘lov qobiliyatini ta‘minlashda investitsiya qilingan kapitalga daromadni maksimal darajada oshirish imkonini beradi. Bu jarayon juda mashaqqatli, jiddiy yondashuvni talab qiladi; samarali faoliyat yuritish uchun

korxonalar malakali siyosatni olib borishi va korxonaning yanada rivojlanishini rejalashtirish yuqori darajada bo'lishi kerak.

Zamonaviy sharoitda har bir tijorat korxonasi barqaror faoliyat va rivojlanishga intilmoqda. Shu bilan birga, yakuniy moliyaviy natijaning muhim qismini tashkil etuvchi aktivlarning mazmuni va tuzilishi. Bunday holatda turli ko'rsatkichlar va koeffitsientlardan foydalangan holda aylanma mablag'larni boshqarishni takomillashtirish masalalarini o'rganishning dolzarbligi oshadi.[1; 239 b].

Aylanma mablag'lar korxonalar balansida va ishlab chiqarish jarayonida bo'lgan mablag'larning bir qismi bo'lib, uning faoliyati davomida o'z qiymatini ishlab chiqarilgan mahsulotlarga, bajarilgan ishlarga yoki taqdim etilgan xizmatga to'liq o'tkazadi. Bir tomondan, ular aktivlarning bir qismini ifodalaydi: logistika zaxiralari, tugallanmagan hisob-kitoblar, pul mablag'lari va moliyaviy investitsiyalar.[2] Boshqa tomondan, bu ishlab chiqarish va savdo jarayonining uzluksizligini ta'minlaydigan kapitalning bir qismidir.

Ko'pgina korxonalarining asosiy muammolaridan biri pul mablag'larining yetishmasligi bo'lib, qarzdorlikning tez o'sishi yoki tovar zaxiralarining asossiz o'sishi bilan bog'liq. Aylanma mablag'larning har bir elementining ishlash xususiyatlari uni rejalashtirish usuliga olib keladi; ikkinchisi, o'z navbatida, turli muddatlarda (uzoq muddatli, o'rta va qisqa muddatli) ishlab chiqarish muammolarini hal qilishni nazarda tutadi. Muayyan boshqaruv vositasi qanchalik to'g'ri tanlanganiga qarab, oxir-oqibat, kompaniyaning butun faoliyati samaradorligi bog'liqdir. Tahlil va nazoratning yetarli bo'lmagan taqdirda, aylanma mablag'larning hajmi va tuzilishi bilan bog'liq xavflarning paydo bo'lishi mumkin:

- tovarlarning yetishmasligi, qo'shimcha xarajatlar xavfi yoki hatto korxonalar faoliyatini to'xtatib turish bilan bog'liq;
- kelajakda likvidlikni yo'qotish bilan tahdid qiluvchi korxonalar kredit imkoniyatlarining yetishmasligi;
- ishlab chiqarish jarayonining uzilishiga olib kelishi mumkin bo'lgan mablag'larning yetishmasligi, majburiyatlarning bajarilishiga to'siq qilish;
- aylanma mablag'larning ortiqcha miqdori moliyalashtirish xarajatlarini
- ko'paytirish va daromadni kamaytirish xavfiga olib keladi [3].

Mamlakatimizda debitorlik va kreditorlik qarzlari kamaytirishda asosiy qonuniy hujjatlardan biri O'zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining 2004-yil 14-apreldagi 182-qaroriga ilova "Muddati o'tkazib yuborilgan debitorlik va kreditorlik qarzlari qisqartirish va budjetga to'lovlar intizomini mustahkamlash bo'yicha respublika komissiyasi to'g'risida"gi nizom hisoblanadi. Bunda asosan quyidagi masalalarga e'tibor qaratilgan. Ushbu nizomga ko'ra, muddati o'tkazib yuborilgan debitorlik va kreditorlik qarzlari qisqartirish va budjetga to'lovlar intizomini mustahkamlash bo'yicha respublika komissiyasi Vazirlar mahkamasining 2004-yil 9-fevraldagi 61-qaroriga muvotiq tashkil etilgan va o'z faoliyati to'g'risida O'zbekiston

Respublikasi Vazirlar mahkamasiga hisob beradi. Komissiya o'z faoliyatini to'lovlar intizomini mustahkamlash, muddati o'tkazib yuborilgan debitorlik va kreditorlik qarzlarni qisqartirish bo'yicha chora-tadbirlar kompleksini ishlab chiqish va amalga oshirish, xo'jalik yurituvchi subyektlar o'rtasidagi to'lovlar va hisob-kitoblar tizimini takomillashtirish, budjetga hamda davlat maqsadli fondlariga soliqlar va majburiy to'lovlarning o'z vaqtida tushishini ta'minlash, budjetga hamda davlat maqsadli fondlariga qarzlarni qisqartirish va ular vujudga kelishining oldini olish, keyinchalik ushbu chora-tadbirlarning bajarilishini nazorat qilish maqsadida amalga oshiradi.

Jahon miqyosidagi iqtisodiy inqiroz sharoitida debitorlik - kreditorlik qarzlarni tartibga solish va samarali boshqarish masalalariga bag'ishlangan bo'lganligi uchun, bizning fikrimizcha, eng avvalo, biz debitorlik va kreditorlik qarzlarning iqtisodiy mohiyati va ularning kelib chiqish sabablari to'g'risida aniq tasavvur va tushunchaga ega bo'lishimiz kerak. Debitorlik va kreditorlik qarzlari o'zlarining amal qilish muddatlari uzunligi bo'yicha ham bir-biriga hamma vaqt ham mos kelavermaydi. Amaliyotda mol yetkazib beruvchi mahsulotni sotib oluvchiga yetkazib berish uchun transport tashkilotiga berar ekan tezda to'lovning barcha summasini debitorlik qarzlari hisobiga o'tkazadi. Sotib oluvchi esa mahsulotlarni yoki pul hisob-kitob hujjatlarini olganidan so'ng yetkazib berilishi lozim bo'lgan yoki etkazilgan tovarlar qiymatini kreditorlik qarzlari sifatida qabul qiladi. Mahsulot qiymatini to'lab sotib oluvchi o'zining kreditorlik qarzini uzsa-da, debitorlik qarzi esa mol yetkazib beruvchining bankdagi hisob varag'iga pul mablag'larining borib tushguniga qadar uzilmagan holda qolaveradi. Bundan qarzdorlikning har ikki ko'rinishi o'rtasidagi vaqtga bog'liq bo'lgan farqlar kelib chiqadi.[4; 129-130 b].

Debitorlik - kreditorlik qarzlari qarama-qarshilik, ma'lum ma'noda, ikkiga bo'lingandek tuyuladi. Bir tomondan, mol yetkazib beruvchi korxonalar bilan sotib oluvchi korxonalar o'rtasida to'lovlarning o'z vaqtida amalga oshirilishi xususida muntazam ravishda qarama-qarshiliklar keskinlashib turadi. Ikkinchi tomondan esa, sotib oluvchi korxonalar o'zlarining aylanmalariga (oborotlariga) kreditorlik mablag'larini jalb eta borib kerakli mol yetkazib beruvchi korxonalar bilan munosabatlarni yomonlashtirmaslikka harakat qiladilar. Xuddi shuning uchun ham debitorlar va kreditorlar doimiy ravishda bir-birlariga nisbatan uzoqlashtiruvchi va tortuvchi kuchlarning mavjud ekanligini his etadilar. [4; 130 b].

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, korxonalar aylanma mablag'larini, debitorlik qarzlarni boshqarishda korxonaning ikkinchi tomon bilan yuzaga keladigan moliyaviy-iqtisodiy munosabatlardan avval uning moliyaviy holatini keng o'rganish va tahlil qilish hamda debitorlik qarzlarni aylanish davrini imkon qadar kamaytirish, korxonaning debitorlik qarzlarni kamaytirishda hamda istiqbolda moliyaviy barqarorligini ta'minlovchi muhim omillardan biri sanaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Raximov F.F. Kommunal soha korxonalari aylanma mablag'lariga meyoriy-huquqiy asoslarini takomillashtirish bo'yicha hozirgi zamondagi dolzarbligi // Proceedings of international conference on scientific research in natural and social sciences hosted online from toronto, canada. – T.: 2023.-239-240 b.
2. Кудбиев, Д. К., & Турсунова, Д. Д. (2018). Основные принципы бухгалтерского учёта основных средств. in бухгалтерский учет: достижения и научные перспективы XXI века (pp. 87-93).
3. Муминова, Э. А., Кундузова, К. И., & Умаралиев, З. Б. (2018). модернизации экономики и инновационного развития узбекистана. in научно-технический прогресс: социальные, технические и общественные факторы (pp. 194-198).
4. Ibragimov A.G, Madaminova Z.R, Rahmataliyev M.E. Moliyaviy menejment. «Barkamol fayz media» nashriyoti. – T.: 2016.-219-230 b.
5. Rashidov O.Y., Qurbonov X.A., Karlibaeva R.X. Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish. O'quv qo'llanma. - T.: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti. 2005. -128 bet.
6. Zaynutdinov Sh.N., Raximova D. «Korporativ boshqaruv asoslari» Darslik. -T.: «Akademiya» 2007. — 160 b.
7. Toshmurodova B., Hamdamov O. Moliyaviy menejment. O'quv qo'llanma. - T.: Iqtisod-moliya nashriyoti. 2012.